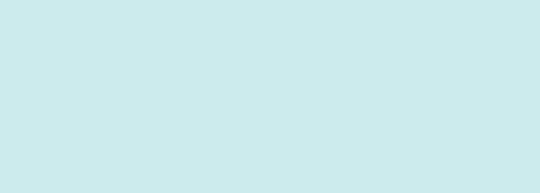

საქართველოს ეროვნული ბანკი
National Bank of Georgia

საპარლამენტო მრეწველობის სამსახური
საპარლამენტო მრეწველობის სამსახური

BTU BUSINESS & TECHNOLOGY UNIVERSITY

საქართველოს ეროვნული ბანკი
National Bank of Georgia

ფინანსი

/// // // // /// // // // **ჭეხის** /// // // // **BÜDCƏ** /// // // //

PULUN İDARƏ EDİLMƏSİ VƏ ŞƏXSİ BÜDCƏ

Büdcənin tərtib edilməsi və idarə edilməsi öz maliyyəsinə nəzarət etmək, maliyyə məqsədlərinə nail olmaq və gözlənilməz çətinliklərin qarşısını almaq üçün yaxşı bir yoldur.

Büdcə - müəyyən zaman kəsiyində əldə ediləcək gəlirlərin, çəkiləcək xərclərin və qənaət edilən məbləğlərin bölüşdürülmə planıdır. Büdcənin tərtib edilmə və idarə edilmə prosesi büdcələmə adlanır.

Büdcəni şirkətlər və dövlət təşkilatları, eləcə də fiziki şəxslər və ailələr tərtib edirlər. Ekspertlərin mülahizəsinə görə, şəxsi büdcənin tərtib edilməsi və nəzarət edilməsi nə qədər erkən yaşdan başlanılırsa, maliyyə planlarının tərtib edilməsi bir o qədər asanlıqla vərdişə çevrilir. Büdcəni, zərurətdən irəli gələrək, istənilən dövr üzrə - məsələn, 1 həftə, 1 ay, 1 il üçün və sair tərtib etmək mümkündür. Şəxsi və ailə büdcəsi, bir qayda olaraq, 1 aylıq dövr üçün tərtib edilir, çünki gəlir və xərclərin əksəriyyəti, bir qayda olaraq, aylıq xarakter daşıyır.

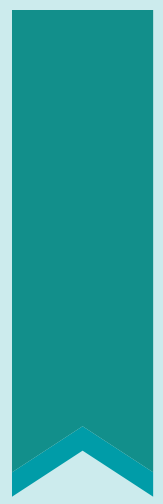
Bir çox insan düşünür ki, büdcəni tərtib etmək üçün mütləq mürəkkəb kompüter proqramlarından istifadə etmək və ya maliyyəni bilmək tələb olunur, və ya büdcənin tərtib

edilməsi yalnız yüksək gəlirə malik olan və ya məsələn, evin satın alınması kimi, bahalı maliyyə məqsədi olan insanlara lazımdır.

Real olaraq, büdcənin tərtib edilməsi kifayət qədər asandır və bunun üçün xüsusi proqramdan istifadə etmək heç də tələb olunmur (lakin, bu növ bir çox pulsuz proqram/aplikasiya mövcuddur və onlardan istifadə edilmə işi çox asanlaşdırır), əgər haqqında aşağıda söhbət edəcəyimiz bir neçə əsas prinsipə riayət edər və sadə arifmetikadan istifadə edərsəniz, büdcəni adi vərəqdə də tərtib etmək mümkündür.

Bununla yanaşı, büdcənin tərtib edilməsi, gəlirinin miqdarına və maliyyə məqsədlərinə baxmayaraq, bütün insanlar üçün əhəmiyyətlidir, çünki büdcə bizə onu təhlil etməkdə kömək edir ki, gəliri necə bölüşdürük, nə qədər qənaət edirik, zəruri olmayan xərcləri necə azalda və daha yaxşı maliyyə qərarlarını necə qəbul edə bilərik. O cümlədən, zəruri olmayan xərcləri necə azalda bilərik. Bundan əlavə, əqləbatan şəkildə tərtib edilmiş büdcə bizə konkret məqsəd, eləcə də nəzərə alınmamış hallar üçün qənaət etmək və bizim maliyyə və xərcləmə davranışlarımızı ondan ötrü dəyişdirmək imkanını verəcəkdir ki, istənilən maliyyə vəziyyətinin öhdəsindən daha yaxşı gələ bilək.

ŞƏXSİ BÜDCƏNİ NECƏ TƏRTİB ETMƏLİYİK?

Şəxsi büdcəni tərtib etmək üçün ilk addım seçilmiş dövr üçün (məsələn, 1 ay üçün) bütöv proqnoz edilən (yəni gözlənilən) gəlirin hesablanmasıdır. Bir vərəq götürün (və ya Excel və ya müvafiq aplikasiyanı açın) və Sizin gəlirinizin proqnoz mənbələrini və müvafiq məbləğləri yazın. Burada eyni dövr üçün əldə ediləcək bütün növ gəlirləri nəzərə almalısınız ki, bu daimi və ya mövsümi işdən əldə ediləcək maaş, hər hansı bir əşyanın satışı və ya kirayəyə verilməsi ilə əldə ediləcək gəlir, gözlənilən pul göndərişi və ya hədiyyə olaraq əldə ediləcək pul, təqaüd və cib pulu belə ola bilər.

Gəlir sabit və ya dəyişkən ola bilər. İşdən əldə edilən maaş və icarədən əldə edilən gəlir sabit gəlirin misallarıdır; pul göndərişləri (məsələn, xaricdə yaşayan qohumdan müəyyən dövriliklə köçürülən məbləğlər), udulmuş və ya hədiyyə verilən pul isə dəyişkən gəlirin misallarıdır. Nəzərə alın ki, dəyişkən və qeyri-müntəzəm gəlirə istinad etməklə əhəmiyyətli maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi (məsələn, kreditin götürülməsi) risk təşkil edir və məqsədəuyğun deyildir.

Və sonunda, qeyd edilməlidir ki, işləyən insanlar gəlirinin 20%-ni gəlir vergisi şəklində ödəyir - yəni ələ öz maaşının 80%-ni alırlar və istənilən maliyyə qərarını da məhz ələ alınan maaş əsasında qəbul etməlidirlər. Bütün gəlir mənbələrini yazdıqdan sonra onları cəmləşdirin. Bu Sizin bütöv gəlirinizdir.

Gəlirlərin təhlilindən sonra aylıq proqnoz edilən xərcləri yazın. İnsanların hər ay bir sıra xərcləri olur: kommunal (elektrik enerji, su, təbii qaz, internet, televiziya və s.) ödənişləri, ərzaq, yanacaq (əgər avtomobili varsa) və nəqliyyat xərclərini ödəyirlər. Bundan əlavə, təhsil, səhiyyə, məişət və əyləncə-istirahət ilə əlaqədar olan xərclər nəzərə alınmalıdır ki, hansılar ailələrin böyüklüyü və ehtiyaclarına görə fərqlənilirlər. Daha asan olması üçün xərcləri 2 hissəyə bölə bilərsiniz:

- Sabit xərclər - bu dövrü olaraq, məsələn, aydan aya, demək olar ki, dəyişməz olan xərclərdir: bəzi kommunal ödənişlər - məsələn, sabit internet və ya televiziya haqqı, mənzilin kirayə haqqı (əgər evi kirayəyə götürmüşünüzsə), təhsil haqqı, kredit (əgər kreditiniz varsa) və sığorta (əgər sığortadan istifadə edirsinizsə) töhvəsi və s.
- Dəyişkən xərclər - bu dövrü olaraq, məsələn, aydan aya dəyişən xərclərdir, məsələn, təbii qaz və elektrik enerji ödənişi, hansı ki, mövsümdən və istifadənin intensivliyindən asılıdır, eləcə də zövqünüzdə, maraqlarınıza və

həyat tərzinizə görə dəyişən digər xərclərdir - məsələn, yeni əşyanın və ya paltarın satın alınması, əyləncə, səyahət, idman və bayramlar ilə əlaqədar olan xərclər. Qeyd edilməlidir ki, ərzaq xərci də dəyişkən xərcdir. Aydındır ki, növbəti ayda çəkiləcək dəyişkən xərcləri əvvəlcədən hesablamaq çətindir; buna görə də, Sizə orientasiya üçün bu cür xərclərin ortalama göstəricisini götürməyinizi tövsiyə edirik - başqa sözlə desək, düşünün, hansı əşyaları/xidmətləri müəyyən dövriliklə satın alırsınız, onların orta cəmi qiymətini müəyyən edin və növbəti ay ərzində dəyişkən xərclər üçün ayrılmış məbləğlərin miqdarına nəzarət edin.

Öz xərclərinizi yazdıqdan sonra onları cəmləşdirin və bütöv xərci əldə edəcəksiniz. Gəlirlər və xərclər cəmləşdirildikdən sonra müəyyən edin ki, növbəti ay ərzində nə qədər məbləğə qənaət etməyi planlaşdırırsınız - bu Sizin proqnoz edilən qənaət edilən məbləğinizdir. Gəlirin miqdarına baxmayaraq, hər zaman onun bir hissəsini kənara qoymağa çalışmalısınız ki, qənaət etmə vərdisə çevrilsin, müxtəlif məqsədlər - təhsil, avtomobil, nəzərə alınmamış hallar və sair üçün qənaət edilən məbləği yaradasınız - və bu yol ilə maliyyə sabitliyinə nail olarsınız. Ekspertlər bizə tövsiyə edirlər ki, gəliri əldə etdikdən sonra ilk növbədə qənaət edilən məbləği yaradaq, yəni “özümüzə ödəyək” (“Pay yourself first”) və yalnız bundan sonra xərcləməyə başlayaq. Bu bizə qənaət edilən məbləğlərin yaradılması barədə

əvvəlcədən düşünməkdə kömək edəcəkdir. Əks halda, bütöv gəliri xərcləyə və yalnız bundan sonra xatırlaya bilərik ki, bu ayda qənaət etməmişik.

İndi isə bütöv gəlirdən bütöv xərci və qənaət edilən məbləği çıxın - Siz qalığı, yəni balansı əldə edəcəksiniz.

● Əgər qalıq 0-a bərabədirsə, bu o deməkdir ki, Siz öz gəlirinizi ağlabatan şəkildə bölüşdürür və qənaət edə bilərsiniz, bu da Sizə məqsədlərinizə nail olmaqda kömək edəcəkdir.

● Əgər qalıq 0-dan artıqdırsa, bu o deməkdir ki, Sizin büdcəniz “profisitlidir” və ayın sonunda “sərbəst” pulunuz qalır ki, hansından gözlənilməz xərcləri ödəmək, xeyriyyə və ya qənaət edilən məbləği artırmaq üçün istifadə edə bilərsiniz.

● Əgər qalıq 0-dan azdırsa, yəni Sizin xərcləriniz və qənaət edilən məbləğiniz gəlirdən artıqdırsa, bu o deməkdir ki, büdcə “defisitlidir” və maliyyə çətinlikləri qaçılmazdır. Bu zaman Siz öz büdcənizə təkrar baxmalı, zəruri olmayan xərcləri azaltmalı və müvafiq olaraq davranışlarınızı dəyişdirməli olacaqsınız. Məsələn: gündəlik olaraq naharı kafedə satın almaq əvəzinə evdən qəlyanaltılıqları götürün; dəftərxana əşyaları, texnika və paltarınıza qayğı göstərin ki, onları tez-tez dəyişdirməli olmayasınız və s.

Ayın proqnoz büdcəsini tərtib etdikdən sonra ona **təcrübədə nə dərəcədə əməl etdiyinizə nəzarət etməyiniz əhəmiyyətlidir**. Bu məqsədlə real gəlirləri, yəni faktiki xərcləri aşağıdakı səhifədə verilən **şəxsi büdcə formasının** - “faktiki büdcə” - müvafiq sütununda yazma bilərsiniz.

Ay **ərzində** vaxtaşırı olaraq proqnoz və faktiki **büdcələri** bir-biri ilə müqayisə edin. Onlar arasında mövcud olan **fərqi şəxsi büdcə formasının müvafiq sütununda** yazın. Proqnoz və faktiki **büdcələr** arasında kiçik **fərqliliklərin** olması **təbii və** bir çox halda **həm də** qaçılmazdır. Lakin **əgər** onlar arasında **əhəmiyyətli fərqlilikləri** aşkar edərsəniz, düşünün, bunun **səbəbi nə** ola bilər?

Məsələn, **əgər** faktiki xərclər proqnoz ediləndən **əhəmiyyətli dərəcədə** artıqdırsa, bu ona görə baş verdi ki, Siz ay **ərzində** **çəkməli** olduğunuz xərcləri **əvvəlcədən** tam olaraq hesablama bilmədiniz, yoxsa ona görə ki, **həddindən** artıq çox **zəruri** olmayan xərciniz vardır? **Və** ya **əgər** bu ayda **əvvəlcədən** müəyyən edilmiş **məbləğə** qənaət etmə bilmədinizsə, bunun **səbəbi** proqnoz edilən qənaət edilən **məbləğdə** **həddindən** artıq **məbləğin** yazılması **və** ya **gəlirin** qeyri-düzgün bölüşdürülməsi deyildi ki?

Proqnoz edilən **və** faktiki **büdcələrin** müqayisə edilməsi yolu ilə daha yaxşı görəcəksiniz ki, pulu necə idarə edirsiniz **və** Sizin maliyyə davranışlarınızda **nəyə** dəyişməli olan vardırmi?

Qeyd etdiyimiz kimi, **büdcəni** adi **vərəqdə**, **eləcə də** Excel **və** ya hər hansı bir pulsuz proqramın **və** ya **aplikasiyanın** köməyi ilə **də** tərtib edə bilərsiniz. **Şəxsi büdcənin standart formasına** növbəti **səhifədə** baxın.

ŞƏXSİ BÜDCƏNİN TƏRTİB EDİLMƏSİ ÜÇÜN MƏSLƏHƏTLƏR

Büdcəni tərtib edərkən aşağıdakı məsləhətləri nəzərə almalıyıq:

1. **Büdcədə** bütün gəlirləri **və** bütün xərcləri **nəzərə** almalısınız;
2. **Büdcə** maksimal olaraq real **və** nail olunan olmalıdır;
3. **Gəlirin** miqdarından asılı olmayaraq, bütün hallarda **müntəzəm** olaraq heç olmazsa kiçik bir **məbləğə** qənaət etməyə çalışmalısınız.

Bizə onu göstərən, ümumi olaraq tanınmış “qızıl qayda” mövcud deyildir ki, **gəlirin** konkret olaraq hansı payı **büdcənin** bu **və** ya digər maddəsinin **ödənilməsinə** yönəldilməlidir. Daha çox, **ən** yaxın **gələcəkdə** Sizin maliyyə məqsədinizin **və** prioritetinizin (məsələn, təhsili magistraturada

davam etdirmək üçün məbləğə qənaət etmə və ya ayrı yaşamaq üçün köçmək məqsədilə pulun toplanılması) nədən ibarət olduğuna uyğun olaraq, mütləq xərclərə və qənaət edilən məbləğlərə bölüşdürüləcək gəlirin payı dəyişəcəkdir.

Lakin bir neçə ümumi prinsip mövcuddur ki, hansıları büdcəni tərtib edərkən və təhlil edərkən rəhbər tuta bilərsiniz:

Gəlirin 10-20%-nə qənaət etməyiniz daha yaxşı olar, çünki məhz qənaət edilən məbləğ Sizə nəzərə alınmamış xərcləri ödəməkdə, maliyyə məqsədlərinə (məsələn, yeni kompüterin satın alınması) və maliyyə sabitliyinə nail olmaqda kömək edəcəkdir.

Əgər qənaət edilən məbləği bankda, depozitdə saxlayarsınızsa, o zaman ona faiz faydası da hesablanacaq və zaman ərzində mənfəəti əldə edəcəksiniz. Qeyd edilməlidir ki, ekspertlərin məsləhətinə əsasən, gəlirə malik olan insanlar işin itirilməsi kimi nəzərə alınmamış xoşagəlməz hallar üçün qənaət edilən məbləğ şəklində 3-6 ayın maaşına uyğun olan miqdarda məbləği kənara qoymalıdırlar.

Qənaət etməklə yanaşı, sərmayələr də nəzərə alınmalıdır. Sərmayə qoyma, mənfəəti və ya digər gələcək faydanı əldə etmək məqsədilə

məbləğin kənara qoyulması deməkdir.

Biz hər hansı bir konkret şirkətin inkişafına, eləcə də öz təhsilimizə sərmayə qoyulan məbləği sərmayə hesab edə bilərik, çünki o, gələcəkdə elə bizim karyera böyüməsində bizə kömək edəcəkdir.

Gəlirin 40-50%-nə qədər mənzilin kirayə haqqı, kommunal ödənişlər, qida, sağlamlıq xərcləri və sair kimi zəruri xərclərin ödənilməsinə yönəldilə bilər. Nəzərə alın ki, gəlirin artması ilə yanaşı, zəruri xərclərin payı azala bilər.

ŞƏXSİ BÜDCƏ

	Proqnoz edilən büdcə	Faktiki büdcə	Fərq
Gəlir			
İş / maaş			
Hədiyyə			
Təqaüd			
Digər...			
Bütöv gəlir:			
Xərc			
Zəruri xərclər			
Qida			
Nəqliyyat			
Təhsil			
Digər...			
Zəruri olmayan xərclər			
Səyahət			
Kino/teatr			
Başqası üçün hədiyyə			
Digər...			
Bütöv xərc:			
Qənaət edilən məbləğ:			
Balans (gəlir-xərc-qənaət edilən məbləğ):			

Nəzərə alın ki, büdcənin formatı çevikdir və onu sərbəst olaraq Sizin maliyyə vəziyyətinizə və məqsədlərinizə uyğunlaşdırıla bilərsiniz (məsələn, gəlir və xərclərin maddələrini əlavə edə və ya azalda bilərsiniz).

Gəlirin 30-40% isə sərbəst şəkildə üzərində sərəncam veriləcək məbləğ ola bilər ki, hansından öz istəklərinizi yerinə yetirmək üçün elə xərcləyə bilərsiniz (məsələn, səyahət edə, yeni video oyunu satın ala bilərsiniz) ki, Siz vicdan əzabı çəkməyəcək və o barədə də düşünməyəcəksiniz ki, məbləğdən daha səmərəli şəkildə istifadə edə bilərsiniz. Ekspertlərin tövsiyəsinə əsasən, zəruri olmayan xərcləri zəruri xərcləri ödədikdən və heç olmazsa kiçik qənaət etdikdən sonra çəke bilərsiniz. Əgər istəyiniz və imkanınız varsa, üzərində sərbəst şəkildə sərəncam veriləcək məbləğin müəyyən bir hissəsini qənaət edilən məbləğə də əlavə edə bilərsiniz.

Əgər yekunlaşdırsa, şəxsi büdcə Sizə pulu nəyə xərclədiyinizə nəzarət etməkdə, məqsədləri qoymaqda və onlara nail olmaq üçün məbləğə qənaət etməkdə və maliyyə çətinliklərinin qarşısını almaqda kömək edir. Başlanğıc mərhələsində, büdcənin tərtib edilməsi və nəzarət Sizə çətin görünə bilər, lakin o, yavaş-yavaş vərdişə çevriləcək və çox tez bir zamanda onun faydalılığını da görəcəksiniz.

Ailə büdcəsinin tərtib edilməsi, şəxsi büdcənin tərtib edilməsi ilə müqayisədə çətinidir, çünki bu halda ailənin hər bir üzvünün gəlirləri və xərcləri nəzərə alınmalıdır, buna görə də ailə büdcəsinin tərtib edilməsində ailənin bütün üzvləri iştirak edərsə, daha yaxşı olar.

Buradaca nəzərə alın ki, zaman ərzində bizim maliyyə vəziyyətimiz dəyişə bilər - məsələn, gəlirlər arta (məsələn, əgər Siz işdə irəlilədinizsə) və ya xərclər arta (məsələn, əgər ayrı yaşamaq üçün köçmüşünüzsə) bilər və əksinə. Müvafiq olaraq, bənzər hallar üçün yalnız maddi baxımdan hazır olmağınız deyil, həm də çevik olmağınız və vəziyyətə uyğun olaraq büdcənizi də dəyişməyiniz əhəmiyyətlidir ki, o, mövcud olan maddi vəziyyəti daha yaxşı əks etdirdirsin. Unutmayın ki, büdcə yalnız o halda yararlı olur ki, əgər onu diqqətlə və real olaraq tərtib edərsən və ona riayət edərsəniz.

PULUN AĞLABATAN ŞƏKİLDƏ İDARƏ EDİLMƏSİ ÜÇÜN MƏSLƏHƏTLƏR

- Həddindən artıq bahalı olan və ya Sizə lazım olmayan əşyaları satın almayın və heç vaxt pul ilə başqaları üçün təəssürat yaratmağa çalışmayın;
- Alış-verişə hər zaman əvvəlcədən hazırlanmış siyahı ilə gedin və hər hansı bir əşyanı satın almadan öncə müxtəlif məhsulları və onların qiymətini bir-biri ilə müqayisə edin;

- Qənaət etmək vərdişini kiçik addımlarla formalaşdırmaq olar. Məsələn, hər günün sonunda qalan xırdanı pul daxilına sala, pul daxilinin üzərində isə Sizin maliyyə məqsədinizin adını - məsələn, yeni kompüter - yazı bilərsiniz;
- Endirimlərdən və xüsusi təkliflərdən istifadə edin, lakin onların şərtləri ilə əvvəlcədən diqqətlə tanış olun;
- Sudan rasional olaraq istifadə edin, otağı tərk edərkən elektrik enerjini söndürün və təbii resursları ehtiyatla istifadə edin ki, məbləğə qənaət edəsiniz və ətraf mühitə qayğı göstərəsiniz;
- Büdcəni tərtib edərkən düşünün, ən yaxın gələcəkdə nəyi satın almağı (məsələn, velosipedi satın almağı, səyahətə getməyi) planlaşdırırsınız, həmin məbləği toplamaq üçün Sizə nə qədər məbləğ lazım olacaqdır və konkret məqsəd üçün qənaət etməyə başlayın.
- Nəzərə alın ki, qısamüddətli və uzunmüddətli maliyyə məqsədləri mövcuddur. Qısamüddətli məqsədlərə nail olma bir ildən az vaxt və nisbətən daha az xərc ilə əlaqədardır, uzunmüddətli məqsədlərə nail olma isə bir və ya bir neçə il və nisbətən yüksək xərc ilə əlaqədardır. Sizin məqsədiniz üçün lazım olan məbləğə qənaət edilməsinə nə qədər zaman lazım olacağını hesablayın və əvvəlcədən ehtiyat görün;

- Keçmişdə çəkdiyiniz zəruri olmayan xərcləri (məsələn, əgər istifadə etmədiyiniz və ya Sizin üçün yararsız olmadığını aşkar etdiyiniz dəftərxana əşyalarını və ya texnikanı satın almırsınızsa) təhlil edin və öz səhvləriniz üzərində öyrənin;
- Əgər artıq bankda hesabınız vardır və cari hesabınıza gəlir və ya cib pulu hesablanırsa, o zaman depozit açın və avtomatik köçürmə xidmətini aktivləşdirin bilərsiniz ki, hansının köməyi ilə bank Sizin cari hesablarınızdan depozitinizə hər ay avtomatik olaraq məbləği köçürəcəkdir. Bu Sizə məbləğə qənaət etməkdə və qənaət edilən məbləğ üzrə daha çox faydanı əldə etməkdə kömək edəcəkdir.

SİZƏ ŞƏXSİ MALİYYƏNİZİN
İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ
UĞURLAR ARZULAYIRIQ!

